

Anna Wojciechowska
Uniwersytet Zielonogórski

WARUNKI FUNKCJONOWANIA PRAWNO-ADMINISTRACYJNEJ ODMIANY POLSZCZYZNY W XIX WIEKU

I

Podjęcie niniejszych rozważań wynika z dwóch przesłanek. Pierwszą jest postulowana od dawna przez historyków języka potrzeba badań nad dziejami polszczyzny prawno-administracyjnej (urzędowej, kancelaryjnej, urzędowo-kancelaryjnej, urzędowo-prawnej, administracyjnej, oficjalnej)¹. Drugą – wciąż daleki od wyczerpania a oparty na materii filologicznej opis problematyki związanej z funkcjonowaniem tej odmiany języka polskiego w XIX w.² Mimo wyraźnego wzrostu zainteresowania

¹ Rolę tej odmiany językowej (pomijając różne zdania na temat jej statusu i nazwy) w dziejach polszczyzny podkreślają autorzy syntez oraz opracowań dotyczących historii języka jako nauki. Zob. m.in. Z. Klemensiewicz, *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, t. 47, z. 304, s. 86-137; A. Furdal, *Przedmiot i zakres historii języka polskiego*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 115-122; I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992; t. 3: *Składnia. Synteza*, Katowice 2000; T. Skubalanka, *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław 1984; eadem, *Historia języka a gramatyka stylistyczna*, „Język Polski” LXX, 1990, z. 1-2, s. 18-24; S. Borawski, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, Warszawa 2000; idem, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-61; S. Dubisz, *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa 2002.

² Powstało wiele monografii i artykułów poświęconych starannie ukształtowanej dziewiętnastowiecznej polszczyźnie. Główny nurt badawczy dotyczy języka pisarzy, pozostałe – języka prasy, regionalizmów, wpływów obcych oraz odmian funkcjonalno-stylistycznych (potocznej, naukowej). Pisze o tym M. Uździcka w artykule: *Charakterystyka stanu badań nad starannie ukształtowaną polszczyzną XIX w.*, „Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2006-2007”, red. M. Hawrysz, Zielona Góra 2009, s. 439-454. Stan badań, ze szczególnym uwzględnieniem prac poświęconych XIX-wiecznemu słownictwu, prezentuje również E. Kwapien w monografii: *Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny XIX wieku – rzeczowniki (na podstawie danych leksykograficznych)*, Warszawa 2010, s. 24-34.

językoznawców tekstami użytkowymi³ dzieje używania języka polskiego w prawnej i administracyjnej sferze komunikacji nie zostały dotychczas całościowo opracowane⁴. Do pełnego obrazu brakuje m.in. opisu zastosowań tej odmiany polszczyzny w dobie rozbiorów: prac dotyczących języka wypowiedzi administracyjnych oraz aktów prawnych i terminologii prawniczej⁵. Zagadnienie to jest w opracowaniach lingwistycznych traktowane wybiórczo lub marginalnie, bywa też pomijane. Wiek XIX⁶ wiąże się zwykle ze stagnacją, degradacją lub degeneracją urzędowej odmiany polszczyzny i trudno przeczyć takim sformułowaniom.

We wszystkich językach europejskich w XIX w., wraz z narodzinami nowoczesnej biurokracji, formowała się urzędowa odmiana funkcjonalna języka⁷. W warunkach polskich wyglądało to inaczej. W wyniku utraty samodzielnego bytu państwowego i rodzimej administracji mocno ucierpiała oficjalna sfera wspólnotowego komunikowania, a polszczyzna prawno-administracyjna – w porównaniu z pozostałymi odmianami stylowymi – została dotknięta największymi ograniczeniami: „Wszędzie zapanowały języki państw zaborczych, a język-gospodarz stracił jedną z ważnych sfer swego obiegu”⁸. Państwa zaborcze narzuciły swoją administrację, urzędników, prawa, podejmowały (z różnym nasileniem i skutkiem) działania germanizacyj-

³ Wśród prac poświęconych gatunkom urzędowym i prawnym – dawnym i współczesnym – są zarówno artykuły (np. M. Wojtak, *Elementy stylu urzędowego w „Ortylach magdeburskich”*, „Język Polski” 1988, z. 4-5, s. 221-230; eadem, *O gatunku złożonym (na przykładzie regulaminu kawalerii)*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. 6, red. W. Książek-Bryłowa, M. Nowak, Lublin 2007, s. 279-292; O. Wolińska, *Protokoły zeznań świadka – szablony tekstowe i jego ewolucja (na przykładzie akt miejskich Tarnowskich Gór)*, „Prace Językoznawcze”, t. 25: *Studia historycznojęzykowe*, red. O. Wolińska, Katowice 1998, s. 243-254; E. Malinowska, *Wzorzec gatunkowy konstytucji i jego modyfikacje*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2007, s. 109-115; K. Wyrwas, *O aktach oskarżenia i innych odmianach skarg na gruncie prawa*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3, s. 204-211), jak i monografie (np. B. Żmigrodzka, *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997; E. Malinowska, *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001; M. Rzeszutko, *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*, Lublin 2003; A. Dunin-Dudkowska, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin 2010).

⁴ Stan współczesnej polszczyzny urzędowej syntetyzują opracowania E. Malinowskiej: *Wypowiedzi administracyjne...; Polszczyzna urzędowa i jej warianty*, „Stylistyka” XVIII, Opole 2009, s. 55-64. Wciąż jednak brakuje ujęcia przedstawiającego kompleksowo dzieje tej odmiany języka. Zob. E. Malinowska, *Styl urzędowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995, s. 434; I. Szczepankowska, *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamojskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004, s. 10.

⁵ Brak tego typu opracowań podkreśla w swej monografii I. Szczepankowska, *Język prawny...*, s. 37. Przegląd literatury z zakresu językoznawstwa pokazuje, że do rzadkości należą prace poświęcone tekstom urzędowym z XIX w., np. E. Umińska, *O języku XIX-wiecznych ksiąg cechowych miasta Działoszyna*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 1, 1981, s. 169-184.

⁶ W rozważaniach przyjmuję cezurę historyczną, nie kalendarzową.

⁷ B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999, s. 221.

⁸ T. Skubalanka, *Historyczna...*, s. 183.

ne i rusyfikacyjne⁹. Zmniejszyła się możliwość aktywnego uczestnictwa Polaków w życiu publicznym, nie można było rozwijać języka instytucjonalnego dawnej Rzeczypospolitej, zaczęło zanikać typowe dla poprzednich wieków znaczenie edukacji (zarówno formalnej, jak i nieformalnej) w zakresie kultury prawnej.

Próba charakterystyki sytuacji polszczyzny prawno-administracyjnej w dobie rozbiorów pozwala zauważyć, że w kolejnych dekadach XIX w. i w poszczególnych prowincjach warunki funkcjonowania tej odmiany języka polskiego były zróżnicowane. Celem rozważań jest uwypuklenie owych różnic oraz zwrócenie uwagi na zastosowania dziewiętnastowiecznej polszczyzny, które zasługują na zainteresowanie językoznawców.

II

Rozbiory przerwały dobrze zapowiadający się proces rozwoju polskiego języka urzędowego, ale nie przyniosły całkowitego upadku tej odmiany funkcjonalnej. Kształtowała się ona najpierw w urzędach i instytucjach Księstwa Warszawskiego, Królestwa Kongresowego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Wolnego Miasta Krakowa, a następnie – Galicji.

W zaborze rosyjskim najkorzystniejsza sytuacja panowała w pierwszych dziesięcioleciach, tj. w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego. Wprowadzono wówczas polską administrację we wszystkich dziedzinach życia państwowego oraz utworzono miejsce kształcenia wyższych urzędników¹⁰. Zostały także opracowane ważne akty prawne, w tym Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego (1815), gwarantująca używanie języka polskiego w życiu publicznym¹¹. Po powstaniu listopadowym władze zaborcze zniosły konstytucję, zastępując ją Statutem Organicznym, który teoretycznie zapewniał funkcjonowanie polszczyzny w administracji i sądownictwie¹². W rzeczywistości jednak szybko zaczęły się nasilać działania rusyfikacyjne i unifikacyjne – wprowadzano język rosyjski do urzędów oraz likwi-

⁹ Zob. S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1987; P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemie Rzeczypospolitej w latach 1795-1918*, przeł. W. Zajączkowski, Warszawa 1994; J. Zdrada, *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa 2007; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007.

¹⁰ Potrzeby tworzonego od podstaw sądownictwa i nowej administracji miała zaspokajać Szkoła Prawa Księstwa Warszawskiego (1808-1811), która po połączeniu ze Szkołą Nauk Administracyjnych dała początek Szkole Prawa i Administracji (1811-1816), przemianowanej później na Wydział Prawa i Administracji Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1816-1831).

¹¹ Art. 28. Ustawy głosił: „Wszystkie czynności publiczne: administracyjne, sądowe i wojskowe, bez żadnego wyłączenia, odbywać się będą w języku polskim”. Cyt. za: A. Konieczny, T. Kruszewski, *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, Kolonia 2002, s. 276.

¹² Art. 34. Statutu brzmiał: „Wszystkie interesa administracyjne i sądowe w Królestwie Polskim będą się odbywać w języku polskim”. Cyt. za: A. Konieczny, T. Kruszewski, *op. cit.*, s. 305.

dowano odrębność administracyjną Królestwa Polskiego (od roku 1836 urzędnicy znający język rosyjski mieli pierwszeństwo w przyjmowaniu do służby państwowej, od 1837 r. do służby państwowej przyjmowano tylko urzędników mówiących biegle po rosyjsku). „Odwilż” po wojnie krymskiej przyniosła pewne ustępstwa, częściowo spolonizowano urzędy, a powstałe w 1858 r. Towarzystwo Rolnicze zaczęło przypominać namiastkę sejmu¹³. Po powstaniu styczniowym znów wzmożyły się represje. Od 1867 r. administracja ogólna w Królestwie Polskim była rusyfikowana – organizowano ją według wzorów rosyjskich, w dokumentacji obowiązywał zakaz używania języka polskiego, a polscy urzędnicy byli zastępowani Rosjanami. Te same zasady wprowadzano w urzędach skarbowych i miejskich. Najpóźniej (1881) język rosyjski zapanował powszechnie w administracji gmin i wsi – w księgach, korespondencji, uchwałach zebrań. Stosunkowo wolno przebiegała rusyfikacja w sądownictwie, ponieważ przez jakiś czas dopuszczano zeznania stron i dowody po polsku, a także urzędowe tłumaczenia wyroków na język polski – z sądów i notariatów język polski usunięto dopiero po roku 1876¹⁴.

Na ziemiach I Rzeczypospolitej, które zostały wcielone do imperium rosyjskiego, od początku była prowadzona radykalna rusyfikacja. Tylko w zachodnich guberniach „ziem zabranych” zrazu na wszystkich stanowiskach w administracji przeważali Polacy, ale już za panowania Mikołaja I się to zmieniło. Punktem zwrotnym było zniesienie III Statutu Litewskiego (1840): odtąd stanowiska w administracji i sądownictwie były zarezerwowane dla Rosjan, a z urzędów i trybunałów usunięto język polski.

W sądownictwie i administracji zaboru pruskiego przez większość XIX stulecia panował język niemiecki. Względnie liberalne były początki funkcjonowania Wielkiego Księstwa Poznańskiego, w którym formalnie panowała dwujęzyczność (w praktyce nie była ona nigdy ściśle respektowana), lecz władze pruskie stale dążyły do ograniczenia autonomii. Zmasowane działania germanizacyjne rozpoczęły się już w latach trzydziestych XIX w. (na Śląsku, Pomorzu Gdańskim, Warmii i Mazurach urzędnicy pochodzenia polskiego byli wymieniani na Niemców), na krótko – w latach czterdziestych – uległy zahamowaniu, po upadku powstania styczniowego ponownie się nasiliły, apogeum osiągnęły zaś po zjednoczeniu Niemiec. W latach

¹³ Stowarzyszenie było formalnie apolityczne i przestrzegało legalizmu, ale ze względu na stale rosnącą liczebność (w 1861 r. skupiało 4076 członków) oraz sposób funkcjonowania (sieć korespondentów w całym kraju, rozbudowana organizacja terenowa) stało się ono rodzajem przedstawicielstwa ziemiańskiego o znacznym autorytecie, co budziło niepokój władz zaborczych. Na mocy postanowienia Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego Towarzystwo zostało rozwiązane w kwietniu 1861 r. Zob. *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Warszawa 1994, s. 295-298.

¹⁴ S. Płaza, *Historia państwa i prawa polskiego. Zarys wykładu*, cz. 2: *Polska pod zaborami*, Katowice 1971, s. 133-134.

siedemdziesiątych zniesiono wcześniejsze przepisy, które zezwalały na używanie języka polskiego w administracji (np. dopuszczające polskie tłumaczenia pism w kontaktach z władzami mniejszych miast i wsi) i sądach (np. umożliwiające prowadzenie procesu w języku, w którym została wniesiona skarga). Na mocy nowych ustaw (1876, 1877) w całej administracji rządowej i samorządowej oraz w sądownictwie jako obowiązujący został wprowadzony język niemiecki. Polityka kadrowa (np. wprowadzenie „dodatków kresowych” do pensji) ułatwiała usuwanie Polaków, których udział w administrowaniu i tak był znikomy, z posad urzędniczych¹⁵. Wraz z końcem stulecia coraz bardziej się nasilał proces masowego, urzędowego niemczenia polskich nazw miejscowych.

W zaborze austriackim w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. nie funkcjonowały instytucje publiczne używające polszczyzny, a w kancelariach powszechnie obowiązywał język niemiecki. Wyjątkiem była tzw. Rzeczpospolita Krakowska, mająca własną konstytucję i urzędowy język polski¹⁶. Sytuacja polszczyzny w oficjalnej sferze komunikacji na ziemiach należących do zaboru austriackiego zaczęła się zmieniać po 1848 r., by znacznie się poprawić w latach sześćdziesiątych, po uzyskaniu przez Galicję autonomii. W 1869 r. wprowadzono język polski w urzędach, sądach i ustawodawstwie (Sejm Krajowy galicyjski), co wymagało szybkiego dostosowania polszczyzny do istniejących warunków i potrzeb, przede wszystkim w zakresie terminologii. Z powodu zniemczenia środowiska urzędniczego oraz rozbiorowej izolacji nie znano tu wzorów urzędowego piśmiennictwa ukształtowanych w Królestwie Kongresowym, nie było też osób przygotowanych do tak odpowiedzialnej pracy (dość długo brakowało Polaków mogących objąć posady urzędnicze, a cudzoziemcy – zmuszeni do posługiwania się językiem polskim – nie mogli tego zrobić dobrze¹⁷). Nowo powstały język prawno-administracyjny opierał się głównie na dosłownym tłumaczeniu wyrazów i zwrotów niemieckich (i łacińskich, utrwalonych za pośrednictwem niemieckiego), które były używane w austriackich instytucjach. W ten sposób do polszczyzny dostało się wiele kalk językowych: wyrazowych, frazeologicznych i składniowych, a na stylu wypowiedzi urzędowych na długo zaciążyły takie cechy, jak ciężkość, rozwlekłość i zawilość¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*, s. 107-108.

¹⁶ Art. 20. Konstytucji Wolnego Miasta Krakowa z 1818 r. głosił: „Wszystkie akta rządowe, prawodawcze sądowe pisane będą w języku polskim”. Cyt. za: A. Konieczny, T. Kruszewski, *op. cit.*, s. 295.

¹⁷ Z. Klemensiewicz wytwór ich pracy nazwał „odrażającym dziwołagiem”; idem, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 647. B. Walczak, wyrażając się powściągliwie, pisze o tworze „dalekim od doskonałości”; idem, *Lingwistyczna problematyka Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 4: *Literatura – język – kultura*, red. C. Kłak, M. Wyka, Rzeszów 1995, s. 128.

¹⁸ T. Lehr-Spławiński, *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978, s. 379-382.

Od lat sześćdziesiątych do końca XIX w. można mówić o wzmożonym wpływie języków państw zaborczych na urzędową polszczyznę¹⁹. Silna germanizacja i rusyfikacja instytucji publicznych w zaborze pruskim i rosyjskim oraz niekorzystne warunki kształtowania się tej odmiany funkcjonalnej języka w Galicji sprawiły, że w języku polskim znalazły się liczne germanizmy i rusycyzmy (powstawały regionalne, powiązane z językami zaborców, odmiany polszczyzny urzędowej, swoistą postacią przybierał język urzędniczy²⁰). Po 1918 r. język administracyjny ukształtowany w Galicji, jako jedyny istniejący wzór stylu urzędowego, upowszechnił się w całym kraju. Z konsekwencjami zaborów przyszło się zatem mierzyć prawodawcom i urzędnikom II Rzeczypospolitej oraz późniejszych okresów.

III

Warunki funkcjonowania polszczyzny prawno-administracyjnej na większości polskich ziem i przez większość XIX w. z pewnością nie sprzyjały kształtowaniu się tej odmiany funkcjonalnej. A jednak, jak stwierdza T. Skubalanka: „Zdumiewająco dobrze wychodzi ów styl z opresji przeszło stuletniej niewoli”²¹. Do zrozumienia tego fenomenu może się przyczynić uzupełnienie stanu badań o opis mało znanych zastosowań języka.

Warto zauważyć, że w okresie dominacji języków państw zaborczych polscy badacze prowadzili prace, które przyczyniły się do zachowania ciągłości rodzimego języka prawnego. Wybitni historycy i prawoznawcy (np. Jan Wincenty Bandtkie, Joachim Lelewel, Aleksander Waclaw Maciejowski, Ignacy Daniłowicz, Tadeusz Czacki, Walenty Dutkiewicz, Antoni Helcel) kontynuowali podjęte w XVIII w. badania nad „prawodawstwem słowiańskim”, nad jego filozofią, terminologią i ewolucją; w XIX w. wydawane były również zabytki prawa polskiego z krytycznymi objaśnieniami²².

¹⁹ Piszą o tym m.in. T. Lehr-Splawiński, *op. cit.*; H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 261-270; B. Walczak, *Zarys...*, s. 249-252; T. Kuroczycki, W.R. Rzepka, *Wpływy języka rosyjskiego na system gramatyczny polszczyzny w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „Studia Rossica Posnaniensia” IX, 1977 (wyd. 1979), s. 135-163; H. Karaś, *Kalki semantyczne z języka rosyjskiego w polszczyźnie II połowy XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, [w:] *Studia nad słownictwem XIX wieku*, t. 1, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1992, s. 105-137; eadem, *Zakresy tematyczne zapożyczeń leksykalnych z języka rosyjskiego w polszczyźnie okresu zaborów (1795-1918)*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, red. S. Dubisz, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 197-209; eadem, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996; B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok 1996.

²⁰ M. Zarębina, *Język urzędniczy w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 152, Kraków 1992, s. 49-62.

²¹ T. Skubalanka, *Historyczna...*, s. 484.

²² Zob. m.in. I. Daniłowicz, *Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi*, Warszawa 1905 (rozprawa z roku 1818), <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=7546>

Używanie prawnej odmiany języka w okresie narodowej niewoli dokumentują ponadto tłumaczenia obcych kodyfikacji, np. Kodeksu Napoleona, na język polski²³.

Na uwagę historyków języka zasługują dziewiętnastowieczne dokumenty notarialne, w tym teksty ilustrujące swoistą sytuację notariatu w Królestwie Polskim²⁴. Mimo wprowadzenia rosyjskiego sądownictwa i polityki rusyfikacyjnej, dość długo bowiem udało się na tym terenie utrzymać rodzimy charakter instytucji: zawód notariusza był wykonywany przez polskich prawników i cieszył się społecznym szacunkiem, a kancelarie notarialne odgrywały rolę swoistych ośrodków polskości – stanowiły miejsca zorganizowanej pracy nad tekstami oraz obcowania z pisaną odmianą oficjalnej polszczyzny (akty notarialne były sporządzane po polsku do 1876 r., czyli do wprowadzenia na ziemiach Królestwa Polskiego rosyjskiej ustawy notarialnej, która narzuciła stosowanie języka zaborcy)²⁵.

Trzeba wreszcie podkreślić, że usuwaniu przez zaborców języka polskiego z urzędów i sądów towarzyszyły działania Polaków, zwykle ograniczone terytorialnie i czasowo, jednakże mające wpływ na przetrwanie polszczyzny w trudnym okresie²⁶. Brak oficjalnej komunikacji w rodzimym języku w pewnym stopniu rekompensowały zastępcze sfery obiegu administracyjnej polszczyzny²⁷ – rolę instytucji quasi-państwowych odgrywały wówczas małe wspólnoty komunikacyjne, które obejmowały wąskie grona użytkowników polszczyzny skupione na realizacji ściśle określonych celów. W XIX w. nastąpiło wyraźne ożywienie polskiego ruchu stowarzyszeniowego: zespołową aktywność zaczęto traktować jako życiową konieczność, sposób działania gwarantujący nie tylko przetrwanie, ale także wzmocnienie duchowe, intelektualne, materialne. W poszczególnych zaborach i na emigracji powstawały rozmaite towa-

[dostęp: 30.03.2015]; J.W. Bandtkie Stężyński, *Historia prawa polskiego*, Warszawa 1850 (historia napisana i wykładana przed rokiem 1830), <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=290&from=pubindex&dirids=1&lp=877> [dostęp: 30.03.2015]; *Dzieła Tadeusza Czackiego*, zebra. i wyd. przez E. Raczyńskiego, t. 1-3, Poznań 1843-1845; J. Lelewel, *Księgi ustaw polskich i mazowieckich na język polski w latach 1449, 1450, 1503, 1451 przekładane*, Wilno 1824; idem, *Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815*, Poznań 1861; R. Hube, *Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874.

²³ Jak podkreśla I. Szczepankowska: „nowoczesny styl tej legislacji ostatecznie przypieczętował zerwanie z łacińsko retoryczną stylistyką tekstu prawodawczego, dominującą w polskich aktach prawodawczych do końca XVIII wieku”; eadem, *Polszczyzna w komunikacji prawno-sądowej dawnej Rzeczypospolitej*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1377&Itemid=50 [dostęp: 30.03.2015].

²⁴ Jako instytucja zaufania publicznego, działająca pod opieką władz państwowych, notariat ukształtował się w początkach XIX w. – wraz z wprowadzeniem Kodeksu Napoleona (1808); wtedy też pojawiły się w polszczyźnie oficjalne, urzędowe nazwy: *notariat* i *notariusz*. A. Dunin-Dudkowska, *op. cit.*, s. 29.

²⁵ D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007, s. 42.

²⁶ Z. Klemensiewicz, *Historia...*, s. 521.

²⁷ T. Skubalanka, *Historyczna...*, s. 183.

rzystwa społeczne, np. naukowe, zawodowe, oświatowe, pomocowe²⁸. Formowały się także różnego rodzaju organizacje o charakterze politycznym, a w parlamentach państw zaborczych funkcjonowały ugrupowania posłów polskich. W miastach i miasteczkach działały bractwa cechowe. Utrwalanie takich form życia zbiorowego odbywało się po polsku, co zaświadcza przechowywane w archiwach dokumenty (ustawy, statuty, regulaminy, instrukcje, sprawozdania, protokoły posiedzeń, raporty, listy instytucjonalne itp.). Licznie zachowane teksty – zarówno w postaci druków, jak i rękopisów – są jak dotąd głównie przedmiotem zainteresowania archiwistów i historyków²⁹. Czekają one na opracowanie przez językoznawców³⁰.

Bibliografia

- Bajerowa I., *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 1: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice 1986; t. 2: *Fleksja*, Katowice 1992; t. 3: *Składnia. Synteza*, Katowice 2000.
- Bandtkie-Stężyński J.W., *Historia prawa polskiego*, Warszawa 1850, <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=290&from=pubindex&dirids=1&lp=877> [dostęp: 30.03.2015].
- Borawski S., *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra 2005, s. 13-61.
- Borawski S., *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historiozoficzne*, Warszawa 2000.
- Daniłowicz I., *Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi*, Warszawa 1905 (rozprawa z roku 1818), <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=7546> [dostęp: 30.03.2015].
- Dubisz S., *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, Warszawa 2002.
- Dunin-Dudkowska A., *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin 2010.
- Dzieła Tadeusza Czackiego*, zebrał i wyd. przez E. Raczyńskiego, t. 1-3, Poznań 1843-1845.
- Furdal A., *Przedmiot i zakres historii języka polskiego*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 115-122.
- Hube R., *Prawo polskie w wieku trzynastym*, Warszawa 1874.
- Karaś H., *Kalki semantyczne z języka rosyjskiego w polszczyźnie II połowy XIX i początków XX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, [w:] *Studia nad słownictwem XIX wieku*, t. 1, red. W. Kupiszewski, Warszawa 1992, s. 105-137.

²⁸ Ograniczenia stosowane przez władze zaborcze sprawiały, że ruch stowarzyszeniowy w poszczególnych prowincjach rozwijał się niejednakowo, jednakże wraz z upływem czasu działalność tego typu przybierała coraz większe rozmiary (największe ożywienie wystąpiło w Galicji w ostatnich dziesięcioleciach XIX w.).

²⁹ Zob. *Protokoły posiedzeń Koła polskiego w Berlinie*, t. 1: *Lata Wiosny Ludów 1849-1851*, oprac. i wstępem opatrzył Z. Grot, Poznań 1956; *Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV-29 X 1848)*, red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska, Warszawa 1996; *Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa 1867-1868*, red. M. Skarżyński, Kraków 2001; S. Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004.

³⁰ Przykładem takiego opracowania jest monografia A. Wojciechowskiej: *Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku. Studium genologiczne*, Zielona Góra 2012.

- , *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa 1996.
- , *Zakresy tematyczne zapożyczeń leksykalnych z języka rosyjskiego w polszczyźnie okresu zaborów (1795-1918)*, [w:] *Granice i pogranicza. Język i historia*, red. S. Dubisz, A. Nagórko, Warszawa 1994, s. 197-209.
- Kieniewicz S., *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1987.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1981.
- , *Zagadnienia i założenia historii języka polskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1956, t. 47, z. 304, s. 86-137.
- Konieczny A., Kruszewski T., *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybór źródeł*, Kolonia 2002.
- Kozak S., *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004.
- Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959.
- Kuroczycki T., Rzepka W.R., *Wpływy języka rosyjskiego na system gramatyczny polszczyzny w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych*, „Studia Rossica Posnaniensia” IX, 1977 (wyd. 1979), s. 135-163.
- Kwapien E., *Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny XIX wieku – rzeczowniki (na podstawie danych leksykograficznych)*, Warszawa 2010.
- Lehr-Spławiński T., *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*, Warszawa 1978.
- Leleweł J., *Księgi ustaw polskich i mazowieckich na język polski w latach 1449, 1450, 1503, 1451 przekładane*, Wilno 1824.
- Leleweł J., *Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815*, Poznań 1861.
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
- Malinowska E., *Polshczyzna urzędowa i jej warianty*, „Stylistyka” XVIII, Opole 2009, s. 55-64.
- , *Styl urzędowy*, [w:] *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995, s. 431-448.
- , *Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka*, Opole 2001.
- , *Wzorzec gatunkowy konstytucji i jego modyfikacje*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2007, s. 109-115.
- Nowowiejski B., *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok 1996.
- Płaza S., *Historia państwa i prawa polskiego. Zarys wykładu*, cz. 2: *Polska pod zaborami*, Katowice 1971, s. 133-134.
- Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa 1867-1868*, red. M. Skarżyński, Kraków 2001.
- Protokoły posiedzeń Koła polskiego w Berlinie*, t. 1: *Lata Wiosny Ludów 1849-1851*, oprac. i wstępem opatrzył Z. Grot, Poznań 1956.
- Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV-29 X 1848)*, red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska, Warszawa 1996.
- Rzeszutko M., *Rozprawa sądowa w świetle lingwistyki tekstu*, Lublin 2003.
- Skubalanka T., *Historia języka a gramatyka stylistyczna*, „Język Polski” LXX, 1990, z. 1-2, s. 18-24.
- , *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Wrocław 1984.
- Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, red. B. Sordyłowa, Warszawa 1994.
- Szczepankowska I., *Język prawny I Rzeczypospolitej w „Zbiorze praw sądowych” Andrzeja Zamoyskiego*, cz. 1: *Pojęcia prawne*, Białystok 2004.

- , *Polszczyzna w komunikacji prawno-sądowej dawnej Rzeczypospolitej*, http://www.rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1377&Itemid=50 [dostęp: 30.03.2015].
- Umińska E., *O języku XIX-wiecznych ksiąg cechowych miasta Działoszyna*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 1, 1981, s. 169-184.
- Uździcka M., *Charakterystyka stanu badań nad starannie ukształtowaną polszczyzną XIX w.*, „Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2006-2007”, red. M. Hawrysz, Zielona Góra 2009, s. 439-454.
- Walczak B., *Lingwistyczna problematyka Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 4: *Literatura – język – kultura*, red. C. Kłak, M. Wyka, Rzeszów 1995, s. 119-130.
- , *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław 1999.
- Wandycz P., *Pod zaborami. Ziemie Rzeczypospolitej w latach 1795-1918*, przeł. W. Zajączkowski, Warszawa 1994.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007.
- Wojciechowska A., *Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku. Studium genologiczne*, Zielona Góra 2012.
- Wojtak M., *Elementy stylu urzędowego w „Ortylach magdeburskich”*, „Język Polski” 1988, z. 4-5, s. 221-230.
- , *O gatunku złożonym (na przykładzie regulaminu kawalerii)*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. 6, red. W. Książek-Bryłowa, M. Nowak, Lublin 2007, s. 279-292.
- Wolińska O., *Protokoły zeznań świadka – szablony tekstowe i jego ewolucja (na przykładzie akt miejskich Tarnowskich Gór)*, „Prace Językoznawcze”, t. 25: *Studia historycznojęzykowe*, red. O. Wolińska, Katowice 1998, s. 243-254.
- Wyrwas K., *O aktach oskarżenia i innych odmianach skarg na gruncie prawa*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice 2007, s. 204-211.
- Zarebina M., *Język urzędniczy w Galicji*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny”, z. 152, Kraków 1992, s. 49-62.
- Zdrada J., *Historia Polski 1795-1914*, Warszawa 2007.
- Żmigrodzka B., *Testament jako gatunek tekstu*, Katowice 1997.

Warunki funkcjonowania prawno-administracyjnej odmiany polszczyzny w XIX wieku

Streszczenie. Artykuł nawiązuje do postulowanej od dawna przez historyków języka potrzeby badań nad dziejami polszczyzny prawno-administracyjnej (urzędowej, kancelaryjnej, urzędowo-kancelaryjnej, urzędowo-prawnej, administracyjnej, oficjalnej). Autorka zwraca uwagę na to, że wciąż brakuje opisu dziewiętnastowiecznych zastosowań tej odmiany języka polskiego oraz pokrótce charakteryzuje warunki funkcjonowania polszczyzny prawno-administracyjnej w dobie rozbiorów. Celem rozważań jest uwypuklenie różnic, które występowały w kolejnych dekadach XIX w. i w poszczególnych prowincjach, oraz wskazanie mało znanych użyczeń języka polskiego, które zasługują na zainteresowanie badaczy (opracowania z zakresu historii prawa, akty notarialne, dokumenty utrwalające funkcjonowanie zastępczych sfer obiegu administracyjnej polszczyzny: ustawy, statuty, regulaminy, instrukcje, sprawozdania, protokoły posiedzeń, raporty, listy instytucjonalne itp.).

Słowa kluczowe: prawno-administracyjna odmiana polszczyzny, styl urzędowy, XIX w.

The situation of legal and administrative variety of Polish in the nineteenth century

Summary. It has been suggested by historical linguists that the history of legal and administrative variety of Polish (the style of official documents) should be vividly examined. Therefore, this paper refers to this statement in many ways. First of all, the author of the paper emphasises that there has been very little research done on the description of the variety of Polish in question. Secondly, the conditions of functioning of legal and administrative variety of Polish during the partitions of Poland are briefly discussed. Finally, an attempt is made to highlight the difference between the use of legal and administrative variety of Polish during each decade of the 19th century, and in each province. And last but not least, the author indicates little-known use of the Polish language at that time, such as: papers dedicated to the history of law, notarial deeds, acts, statutes, regulations, official records, reports, accounts, instructions, institutional letters, etc. According to the author of the paper, these phenomena may be interesting for researchers as well.

Keywords: legal and administrative variety of Polish, official style, 19th century